
Euskal nazionalismoaren nazioarteko harremanak

Sortu zenetik (1890) Gerra Zibilera arte (1939)

b

ALEXANDER UGALDE

b

euskal nazionalismoaren mendeurrena ospatu zen 1995ean. Euzkadi Buru Batzarraren lehen biltzarra 1895eko uztailaren 31n izan zen, eta batzar hori Euzko Alderdi Jeltzalearen (EAJ) abiapuntutzat har daiteke. Mugimendu politiko hori XIX. mendeko azken hamarkadan eratu zen, haren doktrina, programa eta antolakuntza urte horietan finkatu ziren eta. Alderdiaren eragin soziala hazi egin zen harrezkeroztik, hauteskundeetan lortutako emaitzek hobera egin zuten hein berean; horren ondorioz, Euskal Herriaren gaur egungo historiaren osagai nagusietako bat izatera iritsi zen EAJ, erakunde garrantzitsu bilakatu baitzen Euskadiko errealitate soziopolitiko konplexuaren historian, ideologia, politika eta antolakuntza mailako formulazioetan islatu den bezala.

Logikoa da, hortaz, euskal nazionalismoak interes akademiko eta zientifiko nabarmena sortu izana. Hainbat ikuspegitatik eta hainbat zientzia arlotan aztertu den fenomeno hori, euskal historiografia berriztatuak gehien jorratu dituen gaietako bat da. Guztiarekin ere, nahiz eta euskal nazionalismoari buruz azterlan ugari egin diren (A. Elorza, J. Corcuera, J.-C. Larronde, J.J. Solozabal, J.L. de la

W Alexander Ugalde Nazioarteko Harremanen irakaslea da EHUUn.

Granja, J. Apalategi, S. de Pablo, L. Mees, M. Ugalde, F. de Meer, I. Chueca, J. Azcona, A. Martinez Peñuela, P. Waldmann, M. Heiberg, M. Ugalde Solano, M. Elizondo, I. Camino, L. de Guezala, M.X. Aizpuru, C. Landa, J. Zabalo, J.M. Tapiz...), hutsune eta gabezia nabariak antzematen nituen nazioarteko mailan izandako eraginari buruzko ikerkuntzan. Alderdi horri dagokionez aipatu behar ditut, besteak beste —idazkia asko ez luzatzeko asmoak mugaturik—, Jose Luis de la Granjak (Galeuzca hitzarmenaren eta «propaganda eta nazioarteko politika» bateratuak egiteko sinatzaileek hartu zuten erabakiaren analisisa), Xose Estevezek (penintsulako periferiako nazionalismoen arteko harremani buruz egindako analisisan hitzarmenen «nazioarteko» osagaia aipatu zuen atal bereizi batean), Xose M. Nuñez Seixasek (doktorego tesia: nazionalitateak Europako gerrarteko garaian; Katalunia, Galizia eta Euskadiko «protodiplomazia» Europako Nazionalitateen Biltzarrean), Daniele Conversik (nazioarteko gertaerek Euskadiko eta Kataluniako nazionalismoetan izandako eragina), Jose Maria Lorenzo Espinosak (Irlandako nazionalismoak Euskadikoan izandako eragina), Juan Carlos Jimenez de Aberasturik (Euskadiko Batzar Nagusiak Londresen gauzatutako ekimenen bilduma dokumentala) eta Koldo San Sebastianek (New Yorkeko Euskal Ordezkaritzaren materialen bilduma) egindako ekarpenak, eta, horiez gain, Iñaki Agirre Zabalak Nazioarteko Harremanen ikuspegitik egindako lana ere (euskal eremu integratuaren eredu historikoak eta nazioarteko gainerako eremuekiko artikulazioa).

Halaber, euskal nazionalismoak aztergai izaten segitzen du, azkenaldian argitaratutako obrek argi uzten dutenez. Azpimarra dezagun, horien artean, S. de Pablo, L. Mees eta J.A. Rodriguez Ranzek ikuspegi orokor batetik egindakoa (*El péndulo patriótico. Historia del Partido Nacionalista Vasco. Tomo I. 1895-1936*, Bartzelona, Crítica, 1999; bigarren liburukia aurki agertuko da); eta baita J.C. Jimenez de Aberasturik idatzitakoa ere (*De la derrota a la esperanza: políticas vascas durante la Segunda Guerra Mundial (1937-1947)*, Oñati, HAEE, 1999), nazioarteko gaiak arreta bereziz jorratzen dituen bere doktorego tesiaren emaitza zuzena dena.

Gaiaren egoera ikusita, euskal nazionalismoaren kanpo jarduera (ikerketaren xede nagusia) aztertzeari eta baloratzeari lagun ziezaiokeen doktorego tesi bat itxuratu nuen¹. Horretarako nahiko tarte kronologiko zabala aukeratu nuen, berrogeita hamar urtekoa alegia (1890etik 1939ra). Tesiaren helburu nagusia, beraz, kanpo jarduera horren alderdi teorikoak eta gauzatze praktikoa ikertzea izan da, funtsezko galdera bati erantzuteko, hots, ea euskal nazionalismoaren kanpo jarduerak eredu definiturik izan zuten zehaztutako garai horretan.

Hipotesi hirukoitz bat egiaztatzea

Bildu ditudan datu eta osagaien analitik ondorioztatu dudanez, nazioarteko mailan euskal nazionalismoak gauzatu zituen ekintzak elkarri lotuta egon ziren; ekintza horien eraginez gauzatu zen politikak bi alde osagarri izan zituen: lehenik, ildo teoriko bat sortu zuen kanpo jardueraren eremuan; bigarrenik, ildo teoriko hori praxira eramanez, proposatutako nazioarteko harremanak gauzatu egin baitzituen.

Prozesu hori zehatz-mehatz aztertu dudanez, hasieran erabili dudan hipotesi hirukoitza berretsi ahal izan dut, ikuspegi metodologiko hirukoitz batez baliaturik:

1) Historia mailan: euskal nazionalismoa garai eta erakunde politiko desberdinetan antolatu zen, mugimendu politiko-sozial bezala, eta XIX. mendeko 90eko hamarkadatik —sortu zenetik— XX. mendeko 30eko hamarkadaren amaierara arte areagotu zuen bere kanpo jarduera. Lehenengo urteetan, jarduera ahul eta irregularra izan zuen nazionalismoak, ondoren indartu egin zuen, eta errepublikako urteetan garapen garrantzitsu eta esanguratsua izan zuen.

2) Pentsamendu politiko mailan: nazioarteko esparruan txertatzeko nahia sendo errotuta dago euskal nazionalismoaren ideologian. Europa eta nazioarteko testuinguru euskal esparruaren erreferentziatza hartu zuten nazionalismoaren doktrinak, printzipioek, xedeek eta progra-

mek. Hasiera batean politika, gizarte, antolakuntza eta hauteskunde mailan indartu behar izan zuen Euskadin nazionalismoak; bigarren plano batean, berriz, Madrilgo gobernuari aurkeztu behar izan zizkion bere eskaerak, baita Espainiako dinamika politikoan parte hartu ere; horrez gain, hirugarrenik, nazioarteko mailara bideratu behar izan zuen bere politika, nazionalitateen mugimenduak markatutako bideari jarraituz. Nire ustez, hortaz, euskal nazionalismoaren doktrinak eta haren kanpo jarduerak koherentzia erakusten dute.

3) Nazioarteko Harremanen eremuan: euskal nazionalismoaren kanpo jardueran eredu konkretu baten adierazleak eta osagaiak antzeman daitezke, bakoitzari dagokion bilakaera kronologikoarekin batera. Euskal nazionalismoaren kanpo jarduera hori mugimendu politikoek gauzatu ohi dutenen antzekoa izan zen, hau da, gobernuaren menpetik kanpoko diplomazia bat izan zen. Kanpo protagonismoaren azken xedea hauxe izan zen: nazionalismoak berak nazioarteko onarpena eskuratzea, mugimendu politiko bezala, etorkizunean euskal nazioaren nazioarteko onarpena lortzeko asmoz.

Nazioarteko Harremanen ikuspegitik begiratuta balio handia eman behar zaio lehen Eusko Jaurlaritzaren sorrerari (1936an), hori izan zen-eta kanpo jardueraren urrats kualitatibo nagusia. Instituzio mailako jarduera bati ekin zitzaion, Jaurlaritzaren inguruan. Jaurlaritza eratu zenetik Nazioen Elkartearen bazkide bihurtu zen Euskadi, Jaurlaritzak nazioarteko politika garrantzitsua gauzatu zuelako Euskal Herriaren izenean.

Adierazleak eta beraien aplikazioa

Bildutako materiala (gehienbat hemerografia nazionalistatik eta buruzagi nazionalistengandik hartuta) prozesatzeko eta interpretatzeko adierazle multzo batez baliatu naiz. Adierazle horien bidez, nazionalismoaren kanpo jardueraren eredia bereizi eta zehaztu ahal izan dut. Hiru adierazle mota aukeratu ditut: doktrinazkoak (printzipioak);

programazkoak (planteatutako helburuak); instrumentalak eta osagarriak. Adierazleak honako hauek dira:

1) Testuinguru historikoa: kanpo jarduera aztertu ahal izateko, ezinbestekoa da marko hirukoitzaren (Euskadi, Espainia eta Nazioarteko esparrua) fase bakoitzari dagozkion erreferentziak gogoan izatea.

2) Nazioarteko testuingurua eta gertaerak aintzakoizat hartzea: euskal nazionalismoak nazioarteko esparruan gertatutakoa nola, noraino eta noizero aztertu zuen ikeretzea; ikerketa horren iturri nagusia nazionalisten egunkariak eta aldizkariak izan dira.

3) Printzipioak: kanpo jarduera guztiek ildo ideologiko-politiko orokorrak izan ohi dituzte oinarrian; ildo horiek orokortasun maila desberdina izan dezakete, baina erabakiak eta ekintzak planteatzerakoan irizpideak ezartzen dituzte.

4) Kanpo jardueraren xedeak: osagai garrantzitsuenetako bat da; izan ere, xedeak definitu behar diren edo ez erabakitzea, xede horiek zein diren, nola aukeratzen diren, nola aldatzen diren, etab. funtsezko puntuak dira, haiei esker zehaztasunez jo dezakegulako aurrera kanpo ereduaren eskeman.

5) Nazioarteko itunak: horrelako itunak izateak truke maila nabarmena eskuratu dela adierazten du, beste mintzakide batzuekin hitzarmen eta koordinazio mailak lortu direla esan nahi duelako. Nazioarteko erakundeen partaide izatea atal honetan dago sartuta.

6) Bitartekoak eta tresnak: kanpo jarduerak bere hasierako fasea gainditu duenean agertzen dira beroriek; xedeak ezarrita daude, eta orduan sortzen dira xedeak lortzea ahalbidetuko duten tresnak. Aurretiko bi faktorek dute horretan eragina: alde batetik, bitarteko eraginkorrak izatearen garrantziaz jabetzea; bestetik, bitartekoak mantentzea ahalbidetzen duten antolakuntza, giza baliabideak eta ekonomia.

7) Kanpo ordezkariak: nazioarteko proiektzioaren adierazle garrantzitsuak dira; zenbait naziotan presentzia iraunkorra izateko eta harremanak gauzatzeko borondatea erakusten dute.

8) Ekintzak eta nazioarteko eremuan jarduteko bideak: izen honek hainbat ekimen eta ekintza praktiko biltzen ditu (bidaiak eta bisitak; jakinarazpen eta agiriak; beste mugimendu, diplomatiko, gobernu eta nazioarteko erakundeekin izandako harremanak...; kanpo propaganda, etab.).

9) Esparru geografikoak: kanpo proiektzioaren orientazioa aztertzeke oso interesgarria da ikertzea norantz bideratu ziren ekintzak, baita batzuei lehentasuna emateko egon ziren arrazoiak argitzea ere.

10) Nazioarteko jarduera: aipatutako adierazle guztiek zentzu handiagoa dute elkarturik interpretatzen baditugu. Horrez gain, lehenengo Eusko Jaurlaritzaren jokabidea modu espezifikoa baloratzeko beste bi adierazle eransten dira: kanpo jardueraren lege esparrua eta kanpo politikarako Jaurlaritzak antolatu zuen egitura.

Aurkeztutako eskema eta beraren hamar adierazleak irakurketa bikoitz baten bidez aplikatzen dira: 1) lehen irakurketa sinkronikoa da, adierazle guzti-guztiak fase kronologiko bakoitzean metatzen baititu; horren bidez, kanpo politikaren unez uneko egoera ezagut daiteke (eragiketa horretatik datoz kapitulu bakoitzeko ondorioak); 2) bigarren irakurketa diakronikoa da, adierazleak bereizi eta fase kronologiko bakoitzari banan-banan aplikatzen baitizkio; horren bidez, adierazle bakoitzak denboran zehar zer-nolako garapena izan zuen ikus daiteke (bigarren irakurketa horren emaitzak tesiaren amaierako ondorioen zati dira).

*F*ase kronologikoak

Aztertutako bost hamarkadetan zehar, nazionalismoaren kanpo jarduerak lau garai izan zituen:

1) Kanpo jardueraren hasiera geldoa: aurreko elementu batzuk ahaztu gabe (2. kapitulua, «Kanpo jardueraren aurrekinei buruzko erreferentzia laburrak»), kanpo jarduerara XIX. mendeko bukaeran eta XX. mendeko lehen urteetan hasi zela esan daiteke. Garai horretan sortu eta hazten hasi zen euskal nazionalismoa, eta bere kanpo politikaren lehen urratsak eman zituen poliki-poliki (3. kapitulua,

«Euskal nazionalismoaren lehenengo kanpo ekintzak, fase aranista (1890-1903)»).

Kanpo jardueraren adierazle batzuk arian-arian gorpuztu ziren; adibidez: nazioarteko gertaerak aintzakotzat hartzea eta aztertzea; ekintza txikiak (telegramak bidaltzea, bidaiak bat edo beste); lurraldez kanpoko afiliazioa bultzatzea eta Amerikan EAJko ordezkariak izendatzea (4. kapitulua, «Kanpo jarduera fase postaranistan I. (1903-1913): kanpo jarduera ahuleko urteak»). Nazioarteko harremanak eratzea bigarren mailako xedea zen. Nazionalisten behar nagusiak beste batzuk ziren, bai politika mailan eta bai antolakuntza mailan. Eduardo Landetak honela adierazi zuen hori *Euskalduna* astekarian, 1909an:

Nadie nos tomamos el trabajo de trazar relaciones con el mundo exterior.

Goiz zen artean, beraz, kanpo jarduerak eredu bat zuela esateko.

2) Kanpo jardueraren bultzada eta garapen nabarmenak: 1910eko hamarkadaren bigarren erdian eta 1920ko hamarkadaren hasieran aurrerapauso handiak eman ziren kanpo jarduera mailan, Lehen Mundu Gerraren eta gerraren ondoko gertaeren eraginez. Buruzagi nazionalistak kanpora jotzeko beharraz jabetu ziren; horrek ahalegin teorikoak ekarri zituen berekin, eta ahalegin horiek zenbait ekimenetan islatu ziren.

Eskemaren adierazle batzuk osaturik daude dagoeneko, eta beste batzuk agertzen hasten dira. Kanpo jardueraren ereduak, gabeziak eta mugak izan arren, osatuta dago hein handi batean (5. kapitulua, «Kanpo jarduera fase postaranistan II. (1913-1923): euskal arazoa nazioarteko mailara eramateko lehen ahaleginak»).

Aipagarriena da nazioarteko onarpena lortzera bideratutako lehen urratsak eman zirela. Gogora dezagun, zentzu horretan, Nazionalitateen Biltzarraren III. bilkuran EAJk izan zuen esku-hartzea (Lausana, 1916; honako eskaera hau egin zuen: «nos reconozcais como beligerantes en esta gran lucha de pequeñas nacionalidades»); dokumentuak, agurrak eta gerraren ostean sortu ziren harremanak;

nazioarteko esparruan leku bat eskuratzeko formulatu zen eskaera, Nazioen Elkartean postu bat eskuratzera bideratua. Jose Vilallongak gogoetak egin zituen Euskal Herriaren «nazioarteko nortasunaz», ondokoa esan baitzuen:

éste no puede renunciar a la dirección de sus relaciones exteriores. (*Hermes*, 1918)

Luis de Eleizalde, berriz, hauxe idatzi zuen:

Hemos de llegar a que la Nación Vasca pueda presentarse, en medio del respeto general, en la asamblea de los pueblos cultos de Europa. (*Hermes*, 1919)

Kanpo dinamika 20ko hamarkadaren hasieran aregotu zen (adibidez, Irlandako errepublikarrekin izandako harremanak eta Riftarrei azaldutako elkertasuna), *Comunión Nacionalista Vasca* eta EAJ banandu ziren arren. Primo de Riveraren erregimena ezarri zenean, ordea, moteldu egin zen berriz dinamika hori. Guztiarekin ere, 20ko hamarkadaren bigarren zatian datu interesgarri batzuk agertu ziren, hala nola CNVkoek paneuropeismoa bereganatzea eta aberki-deek Nazioen Elkartera txostenak bidaltzea (6. kapitulua, «Kanpo jarduera Primo de Riveraren garaian (1923-1930): trantsizio fasea»).

3) Kanpo jardueraren susperraldia eta finkatze aldia: 30eko hamarkadaren lehen bost urteak —II. Errepublika espainiarraren garaia— oso garrantzitsuak izan ziren gure gaiarentzat. Nazionalismoaren kanpo jarduera sendo finkatu zen ia eremu guztietan (7. kapitulua, «Kanpo jarduera Bigarren Errepublikaren garaian (1931-1936): nazioarteko harremanen susperraldia»).

Garai horretako alderdi politikoen (EAJ eta Eusko Abertzale Ekintza) eta sektoreen (Jagi-Jagi) artean desberdintasunak egon arren, kontzientzia internazionalista finkatu egin zen. Análisi gehiago egiten ziren, aurrekoak baino landuagoak; kanpora begirako eginkizunen garrantzia areagotu zen; nazioarteko harreman eta ekintza ugari gauzatu ziren. Prozesu hori 1931n aurreratu zuen Jose Antonio Agirrek: «Hoy vamos a la vida exterior del país». Aipatutakoaren adierazgarri, besteak beste, honako hauek dira: prentsa nazionalistan argitaratzen ziren artikulua ugari, euskal gatazka-

ren nazioarteko dimentsioa azpimarratzen baitzuten; EAJk Eusko-Idazkaltza Buruba sortu izana, kanpo propagandaz ardura zedin; hainbat naziotara egindako bidaiak; EAJk Europako Nazionalitateen Biltzarrean sartu eta urteko bilere-tan parte hartu izana (Ramon Bikuñaren esanetan, «dar carácter mundial a nuestro pleito» esan nahi zuen horrek); «Euzkadi-Europa» goiburua erabili izana.

4) Kanpo jarduera instituzionala: etenik egin gabe 1936-1939 fasera pasatu zen, Gerra Zibileko urteetara alegia. Urte horietan —tesian zehazten ditudan zenbait gertaera di-rela medio— urrats oso garrantzitsua eman zuen kanpo poli-tikak, hamarkada batzuk lehenago hasitako prozesua pun-turik goreneraino eraman baitzuen (8. eta 9. kapituluak, «Eusko Jaurlaritzaren nazioarteko jarduera (1936-1939): I. Kanpo harreman instituzionalen finkapena» eta «II. Kan-po jardueraren oinarritzko tresnak. Ordezkaritzen eginkizu-na»).

Euskal Herriko Autonomia Estatutua onartu eta Eusko Jaurlaritza eratu zenean kanpo politika berri bati ekin zi-tzaion, Euskadi, Espainia eta nazioarte mailako egoera oso konplexu batean. Euskal politika instituzionala deitu be-harko genioke politika horri, nazioarteko harremanak ez baitziren nazionalistekin eta alderdiekin ordura arte izan-dako harremanetara mugatu. Euskal nazionalismoak bere nahi garrantzitsuenetako bat lortu zuen horrenbestez. Ber-toko beste talde errepublikarrei, berriz —elkarren arteko ti-rabirak gorabehera—, Euskadiren kanpo proiektzioaren une historiko baten protagonistak izatea ekarri zien. Orduan gauzatutakoa Eusko Jaurlaritzak 40ko eta 50eko hamarka-detan egiten jarraituko zuenaren oinarri bihurtu zen.

Urrats kualitatiboa: jarduera instituzionala

1936-1939 fasean aurrerapauso nabarmenak eman zi-tuen nazionalismoaren kanpo jarduerak, nazioarteko proiektzioari forma guztiz desberdin bat erantsi zitzaion eta: Eusko Jaurlaritzak gauzatutako politika. Jaurlaritza ho-rrek, gogora dezagun, Jose Antonio Agirre izan zuen le-

hendakari, eta EAJren zein *Frente Popular*-eko gainerako alderdien sostengua izan zuen (PSOE, EAE, PCE, IR eta UR).

Aldaketa hori bi arrazoirengatik da interesgarria. Bate-tik, jarduera moten artean jarraitasun ildo bat dagoelako, zeren nazionalisten kanpo jardueraren puntu nagusiak Eusko Jaurlaritzak ere bereganatu egin baitzuten; bestetik, aurrekoari kontrajartzen zaiola badirudi ere, emandako urratsak aldaketa kualitatibo eta kuantitatibo positiboak ekarri zizkiolako Euskadiren nazioarteko proiektioari.

Hori baino lehen, 1936. urtera arte, kanpo jarduerak zentzu nazionalista zurruna izan zuen. Izan ere, jarduera hori doktrina oso konkretua zeukan mugimendu politiko baten jarduera espezifikoak izan zen. Hori horrela izanik, jardueraren irizpideak edozein mugimendu politikoren sustraian dagozkeen printzipio, xede, itunak etab. izan ziren.

Geroago, 1936-1939 fasean, legezko gobernu batek gauzatu zuen kanpo jarduera, eta horrek izaera instituzionalaz hornitu zuen. Gobernu horrek, guztiok ezagutzen ditugun gertaera historikoak direla medio, «Estatu funtzioak» bete behar izan zituen berehala, eta, horren ondorioz, bere subiranotasuna partekatu behar izan zuen. Eusko Jaurlaritzak estatuari zegozkiokeen funtzioak bete behar izan zituen ezinbestean, eguneroko bizitzan, egoeraren larritasunak bultzaturik.

Eusko Jaurlaritzak lortu zuen onarpen politiko eta sozial zabala, Euskal Herriaren garai historiko horren isla da. Onarpen zabal horrek ondorio erabakigarriak izan zituen kanpo jardueraren bilakaeran. Izan ere, legezkoa izateaz gain legitimoa ere izan zen Jaurlaritzak, eta horri esker eduki sendoko argudioak erabili ahal izan zituen Euskadik nazioarteko mailan, hasieratik beretik.

Horrek guztiak emaitza erabakigarri bat ekarri zuen: nazioarteko jardueraren mailak, betetako eginkizunek, antolakuntza egiturak, gauzatutako harremanek, zabaldutako ordezkariak (ofizialak zein ofiziosoak), egindako propagandak... euskal nazionalismoak —mugimendu politiko bezala— ordura arte lortutakoa baino garrantzi eta hedadura praktikoa handiagoa izan zuten.

Lehen Eusko Jaurlaritzaren eskutik sartu zen Euskadi orduan, nazio bezala eta eskubide osoz, nazioarteko bizi-tzan. Urratutako bideari hurrengo urteetan ere jarraituko zitzaion, zeren atzerriratu bazen ere Eusko Jaurlaritza ez baitzen Gerraren ostean desegin. Aitzitik, Euskadik aktore izaten jarraitu zuen nazioarteko eszenatokian, estaturik gabeko gobernuia izanik. Horrek nazioarteko eremu batzuetan ordezkaritza izatea ahalbidetu zuen. Eta horrela iraun zuen, harik eta Nazioen Elkartearen egoera, baldintzak eta egitura aldatu ziren arte. j

-
1. Lan honek Alexander Ugalde Zubirik egindako doktorego tesiaren emaitzak laburbiltzen ditu. Tesi hori 1995eko urtarrilean irakurri zen, Euskal Herriko Unibertsitatean, eta Francisco Aldecoa Luza-rragak, Nazioarteko Harremanetako katedradunak, zuzendu zuen. Gaztelaniaz argitaratu da: *La acción exterior del nacionalismo vasco (1890-1939): historia, pensamiento y relaciones internacionales*, Oñati, Herri Ardularitzaren Euskal Erakundea (HAEE-IVAP), 1996. Egi-leak Koldo Moralesek egindako itzulpena eskertzen du.